

Gervai Pál:

A marxizmus-leninizmus és a nyugati társadalmi-gazdasági rendszer

A marxizmus állásáról - Fukuyamától Derridáig

Az elmúlt hosszú időszak liberális ideológiai diktatúrájának legfőbb eszmei mondanivalója az volt, hogy a nyugati társadalmi-gazdasági rendszert kapitalizmusnak kell felfogni. Vagy ami enyhített formában, de ugyanaz, az uralkodó gazdaságirányítási rendszert "szociális piacgazdaságként" kényszerítették elfogadni, vagy értelmezni. (Ez a lényegtelen különbség az angolszász, illetve a nyugatnémet frazeológiához való kötődés különbségéből adódik.)

A liberális ideológiai diktatúra egyedulalma azonban véget ért. A liberalizmus mint eszmei hatás nem szűnt meg, mert a liberális alapértékeket, a piacgazdaságot, a magántulajdont, a szabad választásokon alapuló parlamentáris demokráciát, a többpártrendszert, az emberi- és szabadságjogokat továbbra is érvényesnek ismerik el, és ez a propagandában továbbra is hangsúlyozottan jelen van. Azonban azt a társadalomszerveződési elvet, amely a jelenkori társadalmi-gazdasági alakulatot uralkodó módon meghatározza, már nem kizárólag a liberális értékekben határozzák meg. És sajátos módon jelenleg nem egy meghatározott társadalomszerveződési elv, vagy gazdaságirányítási modell, hanem egy technikai fejlesztés eredménye áll a középpontban: 1995 ősze óta a gazdaságpolitikai propaganda uralkodó helyét az információs világhálózat foglalja el. Az információs szupersztráda és az ezt kiegészítő számítógépes írásmód lenne az az elv ezek szerint, amely alapján a társadalmi rendszer meghatározhatóvá és kibonthatóvá válna.

Ezt az információs és kommunikációs technikai propagandát néhány viszonylag erőtlen társadalomszervezési elvi irányzat kíséri. Az egyik talán neokeynesiánus irányzatnak nevezhető. Itt újra az állam szerepére kerül a hangsúly, csak most nem az állam újraelosztó funkcióját, hanem a törvényességet biztosító, bizonyos stratégiai beruházásokat megvalósító és a piacgazdaságot és a magántulajdont működtető és

fenntartó feladatát emelik ki (pl: Osborne). A másik ilyen irányzat egy bizonyos posztmodern liberális-demokratikus gondolkörnek minősíthető. Ennek az egyoldalú liberalizmussal szemben a liberalizmus és a demokrácia szükséges egyensúlya a fő mondanivalója. Azt állítják - szerintem helyesen -, hogy a demokrácia mint társadalomszerveződési forma meghaladja a kapitalizmus termelési módjának a szintjét (pl. Heller Ágnes vagy McBride). Egy harmadik ilyen eszmei sűrűsödési pont esetleg egy posztmodern-neoheideggeriánus (és gadameri) gondolkodásmód, amely a történelem szubjektív alakítását, illetve alakíthatóságát emeli ki (csak itt inkább az objektív dialektika hiányzik), de szerintem helyesen a különböző társadalmi alrendszerek egységes kezelésének az álláspontját képviseli (pl. Fehér M. István). Ennek az egyik elágazásaként említem a nyelvi- illetve tudományfilozófiai felfogást, amely mostanra kommunikációs technikai-filozófiai irányzattá alakult, a társadalomszerveződést a kommunikációs technikai lehetőségekre vezeti vissza (pl. Nyíri Kristóf). Negyedikként veszem számba azt az egyébként ezidő szerint meglehetősen gyenge törekvést, amely a marxista, illetve a marxi szellemi örökség felelevenítését, feltámasztását, érvényének az elismerését tűzi ki célul (pl. Derrida). Eszerint a marxi elméletet, mint szellemi irányzatot le kell választani a megbukott keleti gyakorlatról, és így ennek mint elméletnek a jelenkorban is érvényességet kell tulajdonítani - ebben teljesen egyetértek velem, én éppen azt szeretném egy kicsit jobban megmutatni, hogy hogyan. (Eredetileg azt terveztem, hogy Derrida: Marx kísértetei c. könyvének a problémáin megyek végig, úgy, ahogy 1995 elején ezt Fukuyama könyve kapcsán tettem, de ezt a gyenge kérdésfeltevések miatt nem lehetne jól megcsinálni. Fukuyama, amint azt kritikusai is érzik, kétségtelenül hiányos filozófiai műveltségű, és ez nem csak a filozófiai anyag ismeretének a fogyatékoságaiban jut kifejezésre, hanem abban is, hogy nem tudja a szellemtörténeti módszert, vagy más szóval a dialektikát elég helyesen alkalmazni. Viszont igenis, hogy tájékozott a jelenleg felvetődő filozófiai, politikai és gazdasági kérdések terén, és problémaérzékeny, tehát hozzásegít a helyes megoldásokhoz. Derrida műveltsége ugyanakkor valódi, és ezzel összefüggésben tényleg jól tudja a dialektikát - a szellemtörténeti eszköztárat - alkalmazni, viszont meglepően kevés érzékenységet mutat az iránt, ahogy jelenleg az elméleti kérdések a maguk sokrétűségében felvetődnek. Így a

kérdéseket is helyette kell feltenni.)

Az információs technikát kísérő társadalomelméletek szerintem elsősorban azért gyengék viszonylag, mert nem a kihirdetett technika az, amelyen a jelenkori társadalomszervezés a működése meghatározó elvét tekintve ténylegesen alapul. A központi, de nem állami irányítás (ha az államot a szűk államiség értelmében fogjuk fel) technikájának és társadalomszervezésének a módszeres és nyilvános tárgyalása még a jövő feladata, és ez egyetlen korábbi, hagyományos társadalomszerveződési modell alapján sem lehetséges, ha ezeket a modelleket nem fejlesztik tovább. Ugyanakkor az információs társadalom propagandája és tényleges eredményei alkalmasak arra, hogy a jelenlegi nyugati társadalmi-gazdasági rendszert a marxizmus és egyszersmind a klasszikus filozófiatörténeti (kultúrtörténeti) hagyomány egyetemes célkitűzéseinek a megvalósulásaként ismerjük fel. (Fukuyama elindul ebbe az irányba - Kojéve nyomán -, Derrida pedig csak fanyalog ezen.) Viszont a liberálisok és a posztmodern különböző irányzatainak képviselői hasonlóak abban, hogy nem ismerik jól a marxizmus-leninizmust - Sztálint, Gramscit, Lukácsot, sőt a különböző szocialista és szociálliberális szerzőket is beleértve, pl. Jászit, Bibót, és a kevésbé nagy, de értékes szerzőket sem - és ezért nem tudják a modern társadalmat új minőségként felfogni és leírni. A jelenlegi nyugati rendszer legpontosabban a liberalizmus és a marxizmus-leninizmus egyfajta magasabb rendű szintéziseként, a kapitalizmust megszüntetve-megőrző szocializmusként-kommunizmusként határozható meg, amelynek lényegét tekintve semmi köze sincs ahhoz, amit a korábbi keleti katonai tömbben szocializmusnak neveztek, csak itt azt kell hangsúlyozni, hogy ebből még nem következik, hogy a nyugati rendszer kapitalizmus lenne, vagy lett volna. Sőt a nyugati rendszerre a marxizmus kategóriarendszere jobban alkalmazható.

Ebben az írásban négy, szerintem marxista jellegű közelítést szeretnék felvillantani: I. a hidegháború szerkezete, II. a történelem vége problematika, III. a kapitalizmus kérdése, IV. a munkásosztály megszüntetése témakörök megközelítését.

I. A hidegháború szerkezete és a propaganda csapdája

1. A hidegháború nemzetközi politikai szerkezetéről

A hidegháború nemzetközi politikai szerkezetét, mint ismeretes a két egymással szembenálló katonai tömb határozta meg. Azonban a két tábor viszonyát a konfrontáció és a munkamegosztás egy sajátos egysége jellemezte. Szembenállás gazdaság és társadalomirányítás terén, de együttműködés - egy szűk sávban az ideológiában. A nyugati társadalmi - gazdasági rendszer tényleges működését a keleti ideológia fejezte ki, - amennyiben elvonatkoztatunk ennek a vulgarizmusától. És a vulgárisá változtatott marxizmus - leninizmus kiegészítve a nyugati leegyszerűsített liberális - kapitalista ideológiával, fejezte ki a keleti rendszer valóságát. Az a nagy szellemi érték, amely ennek a szerkezetnek a keretei és korlátai között a nyugati gondolkodásban mégis létrejött az nem a kapitalista ideológia terméke, hanem a Keleten uralkodó ideológia vulgarizmustól való folyamatos megtisztítása, és egyben állandó alkalmazása és továbbfejlesztése, és nem az ezzel való egyoldalú konfrontáció megnyilvánulása. Az így ábrázolt hidegháborús szerkezet történelmi dokumentumokkal való ábrázolása még a jövő feladata, de ezzel a dialektikával a tapasztalati eredmény megelőlegezhető. Ez az az összefüggés, amelyre azt az állítást alapozom, hogy a nyugati rendszer végül is a marxizmus - leninizmus és a liberalizmus egyfajta magasabb rendű szintéziseként, vagy másképp fogalmazva a kapitalizmus és a szocializmus politikai gazdaságtanának egy - szelektív - egyesítésével írható le, vagyis a nyugati rendszer a lényegét tekintve inkább szocializmus mint kapitalizmus. Így a volt keleti tömb ideológiája tényleg leválasztható a gyakorlatáról, és lényeges korrekciójával, de érvényesebbé válik, mint korábban volt; ez utóbbi azonban az összes klasszikus bölcséleti örökségre is - a dolog természeténél fogva - vonatkozik.

A hidegháború ilyen módon értelmezett nemzetközi politikai szerkezete és ennek ismeretének hiánya az, ami a propaganda csapdáját létrehozta. A nyilvánosságban szerepet kapott szakértők hosszú ideig azt hitték, hogy a nyugati rendszer adaptációja a liberális ideológia megvalósítását jelenti, és ezzel együtt hitték azt is, hogy a propagandához szorosan kötődő társadalomtudományok (közgazdaságtan, a politológia és a filozófia) esetében is akkor adaptálják helyesen a

nyugati rendszert, ha e tudományterületek nyugati műhelyeihez kapcsolódnak, mégpedig lényegében szolgai módon. Holott ezek a tudományos műhelyek politika-földrajzi helyzetüknél fogva csak többé-kevésbé értékes részgazságokat képviselhetek. - Éppen arról van szó, hogy az ideológia területén a Keleten volt a Nyugat! Tehát a nyugati rendszer nem érhető meg teljes mélységében a volt keleti ideológia ismerete nélkül, és csak a nyugati forrásokra hagyatkozva. (Ágh Attila pl. engem néhány éve úgy oktatott ki, hogy az európai színvonalú politikatudomány csak az empirikus politikatudomány lehet.)

A közgazdaságtanban is van egy jó irányú elmozdulás, amint ezt a magyar Közgazdasági Szemlének az átmenet közgazdaságtanáról indított átfogó sorozata is mutatja, amennyiben, bár még elég határozatlanul, de elkezdődött a rendszer és az előítéletes ideológia szétválasztása. Az elmúlt időszakban a matematikai közgazdaságtant ismerték el valóban tudományosnak, holott ez bizonyos folyamatok leírására nem alkalmas. Az előbbieken alapján ezzel szemben kimondható, hogy a maga teljességében helyre kell állítani a jogaiba (vagy újra felfedezni) a filozófiai közgazdaságtant, amely a technikai - gazdasági tényezőket és az emberi viszonyokat egymásra kölcsönösen leképezi, lefordítja. (Kornai János nyilván nem szorul arra, hogy az életművét én is méltassam, de bátran állítható, hogy nem ő mondta ki az utolsó szót mind a korábbi keleti rendszer, mind az átmenet közgazdaságtana területén, mert pl. nem ismeri alaposan Sztálin írásait, amely ellentmondásaival együtt is máshonnan nem pótolható elméleti forrást jelent mind a két szempontból. Ezt az egész gondolkodásmódot az az előítélet hatja át, hogy az osztályfogalom a gazdaságban nem értelmezhető.)

Derrida, könyve szerintem egyik legjobb fejezetében, tulajdonképpen történetileg megalapozza és kiegészíti azt, amit a hidegháború nemzetközi politikai szerkezetéről feljebb leírtam. A "Kommunista Kiáltvány" kapcsán filozófiailag helyesen, hosszasan tárgyalja Shakespeare Hamletjének azt a helyét, ahol a "kizökkent időről" van szó. A "kizökkent idő" a hatalomgyakorlás meghasonlását, az egybetartozónak a szétválását szimbolizálja. A hatalomgyakorlás lehetőségének és képességének a szétválása jelenti a hatalommegosztást.

Tehát a hidegháború szerkezete az egész modernizációs történelmi korszak utolsó állomásának tekinthető. (Jó ötlet Derridánál az is, hogy a "lenni vagy nem lenni" hamleti gondolatát a lét és a nem-lét létének az ellentmondásos egysége dialektikájaként fogja fel.)

2. Az alap - felépítmény probléma

Az alap - felépítmény viszony kérdését is lehet a hidegháború szerkezetébe beágyazottan tárgyalni. A nyugati rendszer megoldotta a gyakorlatban azt az ellentmondást, amit elméletileg csak a vulgarizmustól megtisztított marxizmus révén lehet kifejezni. Sztálinnál ugyanis megjelenik egy tarthatatlanná váló ellentmondás: egyidejűleg hangsúlyozza az állami tulajdont, az állam meghatározó szerepét a gazdaságban, az állami beavatkozás szükségességét, és azt, hogy az állam a felépítményhez tartozik. Ez kétféleképpen oldható fel. Vagy felépítményként értelmezzük az államot, és akkor viszont nincs gazdasági forma-meghatározó szerepe, - ez az irracionális elfogadásához vezet; ezért nem tudnak a Heidegger - követők (pl.: Fehér M.), de Derrida sem a kísértetek objektív létének az elismerésekor az irracionális és a miszticizmus iránti nyitottságukról lemondani. Vagy elismerjük az állam gazdaság-szervező szerepét, de akkor az államot is gazdasági szervezeti formának, vagyis az alapba tartozónak tekintjük, és ezzel miközben több társadalmi-gazdasági alrendszerrel tételezünk fel, a felépítmény létét egyszer s mindenkorra megszüntnek nyilvánítjuk - ezt az utat követi Lukács és Gramsci. Az elmúlt két évszázadban a nyugati ideológia kétségkívül folyamatosan kijátszotta egymás ellen a racionalizmust és az irracionalizmust, de ez egy harmadik alrendszer elfogadásának a szükségességéből eredt, és nem az alap - felépítmény problémából. (Ennek alább egy külön fejezetet szentelek.)

Tehát az állam és az államok fölötti szerveződési formák is magasabb szintű gazdasági szervezeti formákként jönnek számításba - a vállalatokon és a kisebb gazdasági szervezeti egységeken túlmenően. - A gazdaság meghatározó szerepe nem azonos a gazdasági alrendszer meghatározó szerepével. Marx kétségtelenül annak idején ezt a megkülönböztetést nem tette meg, viszont ebbe az irányba tett lépés Leninnél a politika elsődlegességének kimondása. Derrida Heidegger nyomán - és ez az egyetlen

gazdaságfilozófiai gondolata az egész könyvében - azt bizonyítja, hogy a "szellem" és a "kísértet" fogalmainak ontológiai jelentősége van Marx sok írásában, és Marx inkább annyiban bírálható, amennyiben megkísérli ezeket a szellemeket és kísérteteket kiűzni, eltüntetni a gondolatrendszeréből. Derridának ebben igaza van, de talán még kevésbé képes, mint Heidegger ezeknek a gazdasági (ontológiai) alrendszereknek a tényleges gazdasági jelentőségét meghatározni.

A liberalizmus is a gazdasági alrendszerrel azonosítja a gazdasággal, a politika és a vallás (filozófia) alrendszere szerinte nem gazdasági. Fukuyama ezt szószerint ki is mondja. És ami ebből következik, hogy a gazdaságban csak gazdasági-technikai összefüggések lennének, politikai, filozófiai összefüggések nem. Ezzel szemben - és ez a legfontosabb mondanivalóm - a szűkebben vett gazdasági alrendszerben ragadhatók meg a maguk teljességében a politikai, filozófiai (stb.) viszonyok. A gazdasági alrendszerben valósítják meg a technikai-gazdasági összefüggések révén a magasabb alrendszerekben kitűzött célokat, emberi viszonyokat. A matematikai közgazdaságtan is azt a szemléletet közvetíti, mintha a szűkebb gazdasági alrendszerben csak technikai-gazdasági összefüggések lennének. Pedig valójában a piaci szervezetlenség megszüntetése marxista céljának a megvalósítását kíséri. És közben a matematikai formulákban sokszor politikai viszonyokat elemez. De ez a szemlélet alkalmatlan arra, hogy magyarázatot adjon olyan szükségletek és termékek létrejöttére, amelyek pl. a társadalmi haladás megvalósítását közvetítik. A termelési viszony fogalma tehát nem avult el, nem üresedett ki; egyebek mellett a szűkebb gazdasági alrendszerben érvényesülő politikai és filozófiai (stb.) viszonyok meglétét jelöli.

A neoklasszikus közgazdaságtan központi kategóriája az egyensúly, a marxista közgazdaságtané a munkamegosztás és az arányosság. Ez azt tükrözi, hogy az előbbi szemlélete a relatív szűkösséggel való gazdálkodás feladataira irányul, míg az utóbbié a relatív bőséggel történő gazdálkodás problémáival foglalkozik. Ez utóbbi szempontot a liberális irányzat teljesen figyelmen kívül hagyta. Az előbbi azt kutatja, hogy hogyan tudok takarékoskodni; az utóbbi azt, hogy hogyan tudok becsületes maradni. A reform-közgazdaságtannak természetesen igaza volt amikor a volt keleti rendszer pazarlását bírálta, de nem tudta bírálni a becsületes maradását - miközben a kettő összefüggött -, mert

maga is becsstelen volt.

A hermeneutika jól alkalmazható a filozófiai közgazdaságtanban, amennyiben a gazdasági folyamatok, mutatók, ágazati arányok, termékcsoport- és technológiaváltozások stb. politikai, filozófiai, erkölcsi, művészeti, jogi stb. jelentését kutatja, vagy éppen az információk, műalkotások gazdasági tartalmát vizsgálja. - Ez részben megfordítja az eredeti marxi sorrendet, amelyik a termelőeszközöktől halad a termelési viszonyok felé: a megkívánt (tervezett) emberi viszonyoktól is haladni kell olyan technikai, termelési és fogyasztási eszközök felé, amelyek az adott emberi viszonyok hordozására valóban képesek; az eredeti kiindulópont maga is már eredménnyé válik.

3. A harmadik alrendszerrel (az irracionális kérdés)

Egy kissé bővebben kell tárgyalni ezt a kérdést. A forradalmi társadalomszervezeti alakulat, a középkori eredetű vallási forma, a totalitárius rendszer, de érdemben Lukács és Heidegger sem ismeri el, vagy tartja szükségesnek a viszonylag elkülönült társadalmi - gazdasági alrendszerek szerepét hangsúlyozni. Az alrendszerek önállóságának a létjogosultságát elsősorban éppen a liberalizmus tartja fontosnak és ebben igaza is van, illetve az ehhez közelálló posztmodern demokratizmus - így Heller Ágnes. Közismert, hogy a klasszikus közgazdaságtan alapja a gazdasági alrendszer önálló kezelése - "a láthatatlan kéz" eszméje -, és a klasszikus politológia, a republikanizmus kezeli önállóan a szűkebben vett politikai alrendszert. A liberalizmus azonban csak két alrendszert ismer el: a gazdaságit és a politikait. Mert lényegében szekularizált (H. Arendt). (Az anarchizmus csak a piacgazdasági alrendszert ismeri el.) Ugyanakkor, ha egyidejűleg igényeljük az önálló alrendszereket és a stabilitást, akkor szükség van a harmadik alrendszerre is. Mégpedig a politikai fölötti - vallási, filozófiai, kulturális - és az osztálypárt funkcióját betöltő alrendszerre. (Kierkegaard azzal is értékes modellt hozott létre, hogy a vallást - helyesen - csak alrendszerként, de visszahozta a szekularizáció egyoldalúságából. A harmadik alrendszer ötlete Hegelnél is jelen van. Marx a Német ideológiában a vallási, filozófiai alrendszerrel még a politikainál is negatívabban beszél.

A kulturális - vallási - filozófiai - osztálypárti alrendszerre azért van szükség, mert az állam, vagy szélesebb értelemben a társadalom működésének bölcseleti törvényei is vannak, a jogi és a gazdasági törvények mellett (vagy felett). A bölcseleti törvények érvényesülése nélkül a jogrend és a piaci rend sem működhet a funkciójának megfelelően. (Derrida is érzékeli, hogy az igazságosság nem azonos a jogrenddel.)

Azért, mert a vallás (filozófia, kultúra) által létrehozott szervezeti formára a társadalmilag szervezett emberiségnek szüksége van, szemben a szekularizáció és a korabeli ateizmus modernizációs társadalomképével, nem jelenti azt, hogy újra istenhívőkké kellene válnunk. Ellenkezőleg: az ember vált képessé arra, hogy a korábban csak az istennek vagy az isteneknek tulajdonított hatalmat maga leképezze és megvalósíthassa. Nincs titok és nincs véletlen (a matematikait nem tekintve). Ezt az alrendszert ezért az osztálypárt tölti ki mint szervezeti - működési egység. Már most amennyiben az osztálypárt működéséről nem lehet módszeresen beszélni, de ugyanakkor a szűkebben vett állami - politikai alrendszer racionalitásával ezt a racionalitást szembe kell állítani, annyiban jut/jutott szerephez az irracionális. Az irracionális a ki nem mondott osztálypárt létének a kimondása.

Az osztálypárt az, amire az írásom elején utaltam, amely a központi, de nem állami irányítást megvalósítja. Ez a szervezeti forma az, amely közösségi illetve a tényleges állami tulajdonosi funkciót gyakorolja, a gazdasági és az emberi viszonyok közötti összhangot biztosítja, a demokratikus centralizmus elve alapján a többi alrendszert is irányítja. Az osztálypárt szintjén nincs pluralizmus, mert a jó és a rossz között nem lehet egyenlőség vagy egyensúly. Ebből következik az is, hogy miközben a szabadság és ennek a jogi kifejezésére szolgáló magántulajdon-fogalom fennmarad, mint a jó választásának folytonos szabadsága (és lehetősége), ez egyben kötelességgé is válik, megszűnik a szabadság a rossz, az elvtelenség képviselete számára, mert az elvszerűség maga is ellenőrizhető és irányítható.

II. Az új világrendre való átmenet politikai gazdaságtani kérdései

(a „történelem vége” problematika)

A "történelem vége" kifejezés pontatlan és enyhén misztikus, de az igaz, hogy olyan korszakforduló idején tartunk, amelyhez mérhető annak idején a törzsi, nemzeti, természeti társadalomról az írott történelemre és az ókori magaskultúrákra való áttérés volt. És így ez az egész máig tartó ellentmondásos fejlődési ív egy egységes korszakként is felfogható. A XX. század, vagy pontosabban a XIX. század közepétől a XX. század végéig tartó időszak értelmezhető úgy is, mint amelyik egyetlen feladatot visz végbe: befejezi az ókortól megkezdett folyamatot, megvalósítja az akkor kitűzött célokat, az akkor megfogalmazott eszméket. Ennek néhány ismervét sorolom fel.

1. Eldőlt a világhatalomért folytatott harc. Egységes elv szerint vezetik az egész emberi társadalmat. Ennek a tükre volt az első világháború. A világforradalom bolsevik eszméje és a világkormányra, illetve az országok egyenlőségére vonatkozó wilsoni elvek közvetlen rokonságban vannak.

A birodalmi logika abban különbözik a királyságétól, hogy az egész világot - természetesen, amit az adott korban egész világnak lehet gondolni - akarja uralni. Ez a törekvés nemcsak egyes uralkodók vagy népek becsvágyából adódik, ahogy ezt Fukuyama gondolja, és nem is egyszerűen az igazságosságra való törekvésből, ahogy Derrida gondolná, ha végigvinné a gondolatmenetét, hanem a biztonság, a stabilitás igényéből is (ami természetesen összefügg az igazságossággal és a tekintéllyel), amely magát az egységet, az "Egy"-et mint eszmét indukálja. Az európai középkori vallás és vallások ezzel az intencióval összhangban állnak. Ezt folytatja a gyarmati rendszer. Vannak olyan időszakok is, amikor a világkereskedelem tölti be ezt a funkciót. (Hayek csak abban téved, amikor a világkereskedelmet pusztán gazdasági, ellátási értelemben tárgyalja.) Ezt az értelmet pontosítja Marx, amikor azt mondja, hogy a kommunizmust (és ezen az emberséges társadalmat kell érteni) csak az egész világon egyszerre lehet megvalósítani.

2. Az ember az igazságosság, a jó eszméjét már nemcsak kívánni, hanem érvényesíteni is tudja. A II. világháború tükrözte, hogy semmilyen vallás és semmiféle "nagy személyiség", vezér az uralkodó eszmét nem képviselheti. Az igazságosság annyiban valósítható meg, ha az ember képes a korábban az istennek tulajdonított helyet elfoglalni. Ennek a technikai feltételei megvannak. (Ezt említettem az előző fejezetben.)

Az emberiség a jövő évezredben el fogja felejteni a vallásait, ugyanúgy, ahogy néhány évezreddel korábban a természetvallásait elfelejtette, miközben a vallások maradandó társadalomszervezeti értékeit beépíti a társadalmi formájába. Így a felvilágosodás kori és az ezzel rokon marxi ateizmus is ebben az értelemben túlhaladottá válik. Szolovjov félelme az Antikrisztustól így feloldható.

3. Megszűnik tendenciájában a háború, a forradalom és a bűn. Azért, mert megteremtődnek a feltételei annak, hogy ezeket az erőszakos cselekményeket megelőzzék, és ne utólag próbáljanak elégtételt venni. Az erőszak megelőzése egyaránt negatív és pozitív eszközökkel is történik. Idejében felismerhető a rossz szándék, miközben a jóra törekvés minden lehetőségét biztosíthatják. A világméretű rendszerváltás mint az új világrendre való áttérés közvetlenebbül is látható példája az újabb világháború és egyéb nagyobb társadalmi katasztrófa elkerülhetőségének az "empirikus" bizonyítéka.

4. A XX. század folyamán, különösen a II. világháború után először teremtődött meg a jólét nagy tömegek számára. A szegénység teljes eltüntetésének (és nem elrejtésének) a tendenciája méltán az új világrend ismérvei közé tartozik. Fukuyamának igaza van, amikor Kojeve gondolatát ezzel összefüggésben feleleveníti, csak az a probléma, hogy nem tudja néven nevezni: ez szocializmus. Ez a nagy bölcséleti hagyomány és egyszersmind ennek marxista pontosítása érvényesülésének a bizonyítéka.

5. Ezt ki kell egészíteni azzal, amit az információs szupersztráda propagandája nem tesz meg, mert a kommunikációra és nem az automatizációra irányítja a figyelmet, hogy előrehaladt a munka felszabadításának a programja. Folyamatosan (és szakaszosan) olyan technikai - technológiai feltételek alakulnak ki, amelyek képesek kiváltani a nem alkotó munkát. És ezzel befejezni az osztálytársadalom megszüntetésének a feladatát. (Erről az utolsó fejezetben még lesz szó.)

A jólét továbbfejlesztésének bizonyos útjai egyelőre inkább csak látszanak, mint közvetlenül hatnának: pl. a közlekedési balesetek elkerülése (az autóvezetés automatizálásával) és az egyéb balesetek megelőzése a megfelelő megoldásokkal, a gyógyíthatatlan betegségek felszámolása, a pusztító természeti jelenségek kivédése és így tovább.

6. Megszűnik a nyelv információhordozó szerepének az egyeduralma, minden esemény, történés, gazdasági változás, amelyről persze továbbra is elsősorban a nyelv tájékoztat, maga is információhordozóvá válik. A körülmények alakítása maga az irányítási eszköz és nem egyszerűen a nyelv útján közvetített parancs vagy eszme. (Igaza van Nyíri Kristófnak, amikor, ha nem is szó szerint, de lényegében az írott történelem végéről beszél.) (Ezért szerintem Derrida túlbillen, amikor szinte a Bacon által támadott idolumok újjászületését véli felfedezni "Marx kísérteteiben". Hiszen Marx itt a rossz hagyomány ellen harcol. A "kísértet", vagy a "szellem" annyiban valóságos, amennyiben a körülmények tudatosan alakíthatók.)

Az ókortól a jelenkorig (a legújabb korig) tartó idő tehát annyiban tekinthető egységes és összefüggő történelmi korszaknak, amennyiben a hagyomány eszmei létrehozásától a hagyomány megvalósításáig vezető út egy és ugyanazon feladat vagy célkitűzés teljesítése. A feladat megfogalmazásától a megoldásig tart az út. Végbemegy a "Biblia hellenizálása", ez Tamás Gáspár Miklós nagyon jó megfogalmazása; de végbemegy egyszersmind mintegy a "görög filozófia hellenizálása" is. Az ókor történelmi teljesítménye abban állt, hogy megalkották azt, hogy milyen lehet és milyennek kell lennie az ideális társadalomnak, ez a hagyomány létrehozása ; a legújabbkor teljesítménye az, hogy ezt meg is tudja valósítani. A hagyomány, a filozófia, a vallás, vagy a történelem megszüntetése csak ennyit jelent és semmi mást. Ez a "nem igazi" történelem az eszme és a valóság meg nem felelésének, ellentmondásának a történelme. Az eszmét, a szellemet a modern polgári filozófia a XIX. századi marxizmus ellenében azért állíthatja - helyesen - vissza a jogaiba, mert a megvalósulása küszöbére érkezett. Tamás Gáspár Miklósnak az is fontos gondolata, hogy felhívja a hagyomány és a történetiség ellentmondására és egységére a figyelmet (Búcsú a baloldaltól). A XIX. századi marxizmus, de különösen annak sztálini torzítása csak a történelmi oldalra helyezte a hangsúlyt, ami annyit jelent, hogy a korábbi társadalmi formákat mindig újabb és újabb formák váltják fel, tehát még a haladó hagyományt is el kell törölni. Ez maga a kultúraellenesség, Hannah Arendtnek igaza van abban, hogy a forradalmiság az eredeti jó hagyomány helyreállítást jelenti. Marx nem tudott arra az általa feltett kérdésre válaszolni, hogy az újabb termelési módok idején miért jelentenek élvezetet a korábbi

korok alkotásai. Marxnál ugyanakkor szó szerint megvan, hogy a vallás megszüntetése a megvalósítását jelenti. A neoliberalizmus és az ebből a szempontból hozzá közel álló neoheideggerizmus viszont egyoldalúan a hagyományhűséget hangsúlyozza - hangsúlyozta. Sokszor hivatkoztak Leo Straussra is (és pl. Wittgensteinre is), aki szerint a filozófia története csak Platónhoz fűzött lábjegyzetek sorának tekinthető. Mert nem értik, hogy a hagyomány megfogalmazása és megvalósítása között minőségi ugrás van, és a megvalósítási folyamat során a hagyomány folyamatos korrekciókra, sőt megreformálásra is szorul, és új hagyomány létrehozására is szükség van. A forradalom adott korokban szükségszerű. Heidegger és Wittgenstein téved, amennyiben azt a szemléletet közvetíti, hogy a marxizmussal az antik hagyomány egyszerűen szembehelyezhető. Azért van szükség az antik hagyományokkal szemben (!) egy modern kori hagyomány pl. marxizmus - leninizmus felállítására, mert a hatalmat ténylegesen gyakorló ideológia kifejezésére van szükség. Nem a hagyományból következik a jelenkori hatalom meghatározása, hanem a jelenkori hatalmat kifejező ideológia integrálja magába a hagyományt. Ez a konzervativizmus bukása.

III. A társadalmi formák és a kapitalizmus problémái

Az élő hagyomány elsődlegességének az elve alapján a társadalmi formák marxi elmélete részlegesen újraírható. A történelem mint az osztályharcok története szemlélhető úgy is, mint a szocializmushoz vezető út - ha nem is egyenes út - története. (Itt csak annyiban térek el Fukuyamától, hogy nem a liberalizmust nevezem annak a célnak, amely felé a történelem tart.) Így a kapitalizmus is felfogható úgy, mint a hatalom gyakorlásának és egyszersmind a tömeg megnevelésének, megrendszabályozásának, olyan korszaka, amelyre szükség van az emberséges társadalom megteremtéséhez.

1. Az ókor előtti társadalmi formáról

A kezdetleges társadalmat Marx mint természet adta társadalmat tárgyalja. Itt az emberi csoportok az állati csordáktól kevésbé különböző, a természet közvetlen

tartozékaiként jelennek meg. De a biológiai függésből levezetett módon a föld a törzsi-nemzetségi társadalom közösségi tulajdonaként van értelmezve. Ezzel szemben talán jobban beleéljük magunkat ebbe a viszonyba, ha ezt az emberi közösséget fogjuk fel a természet tulajdonaként. Amikor az ember már ember, először a természet jelenik meg a számára úgy, mint a társadalom lényeges alkotó része, társadalomszervező, közösségszervező középpontja, a hatalom megtestesülése. A lényeg tehát az, hogy az emberek úgy viszonyulnak a természethez - vagy annak egyes jelenségeihez, tárgyaihoz - , mint amelytől létük függ, amely hatalmat gyakorol fölöttük. Az emberek személyiséggel ruházzák fel a természetet. (A jelenlegi kulturális antropológia ezt a szemléletet képviseli.) Marx ezt a viszonyulást korai írásaiban csak a tételes vallással kapcsolatban veti fel.

2. A munkamegosztás kérdése

A klasszikus közgazdaságtan, de kis részben az ókori is, a munkamegosztást technikai - gazdasági eredményként kezeli. Ilyen adottságként jelenik Marxnál a fizikai és a szellemi munka közötti munkamegosztás is. Itt a szubjektív elem olyan mozgató indítékként hathat, amely mindenekelőtt a hatalomgyakorlási tevékenységet akarja (!) leválasztani a munkáról magáról, mert ez akadályozza - és itt az objektív elem - a hatalomgyakorlási funkciót. A munkával történő hatalomgyakorlás a varázslás fogalomkörébe tartozik. Míg a munka és a hatalomgyakorlás szétválasztása a felszabadulás, a szabadság és a közösségi életben való részvétel kategóriáiba utalható. A modern polgári filozófia kétségtelenül előrehaladt a marxizmussal való közvetett vitájával abban, hogy az államot újra nem csak "az uralkodó osztály elnyomószervének", hanem a gazdasági kényszer alól felszabadult polgárok közösségi élete formájának, és csak ezen keresztül gazdasági szervezetnek lehessen felfogni. (Ez is az Internet társadalmi jelentése.)

Ami az egyes fizikai munkafajták, mesterségek közötti munkamegosztást illeti, itt sem csak a hatékonysági szempont a magyarázat, ahogy pl. azt Smith egyebek mellett állítja, de nem is a cserére való hajlam, amit ugyanő mond; ezek következmények. A hatalmi szempont az, hogy az "Egy"-nek szüksége van a "Sok"-ra ahhoz, hogy "Egy"

maradhasson. A hatalom úgy tudja az osztályadalmi munkát mint hatalom ellenőrizni, ha azt az egyes mesterek nem tudják megtenni. Az engedelmességgel, a renddel párosult szabadság, ami a munkamegosztást élteti. A rend hozza létre a munkamegosztást és nem fordítva. A munkamegosztás biztosítja azt, hogy a gazdaság, az újratermelés egységes szervezeti formát öltjön. A munkamegosztás a hatalommegosztás őse.

3. A pénz problémája

A nem liberális XX. századi politikai gazdaságtan többször kísérletezett azzal, hogy a pénzt mint intézményi alakzatot megragadja, szemben azzal, hogy Marx és a többi klasszikus közgazdász a munka tárgyasulásaként határozta meg. Polányi sok írásában hangsúlyozza a pénz intézményi jellegét. De nem mondja meg, hogy közelebről ez miben áll. A pénz feltehetően annyiban intézmény, amennyiben olyan jelképként szerepel, amely a hatalom részesedési jogát ruházza át a hatalommal egyébként nem bíró emberekre. A pénz valóban olyan tárgy, amelyeket emberi viszonytal ruházunk fel, ahogy Marx mondja, de nem fétis vagy "látható isten", hanem a javakban való részesedésre jogosító megbízatus. A pénz nem kötelességre, hanem jogra szóló megbízatus. A hatalomnak lehet érdeke, hogy egyesek részesedjenek a hatalomnak járó javakból, úgy hogy ez közvetlen kommunikációval nem valósítható meg, - ezért kell a jelkép - , de a személyes kapcsolatok, a személyre szóló gondoskodás előretörésével a pénz szerepe csökken. (Szabó Katalin az Élet és Tudományban nemrég az emberiség egyik nagy felfedezéseként említette a pénzt, amely a másként gondolkodás vívmánya lenne; a másként gondolkodással szembeni másként gondolkodás, vagyis a bölcsélet legalább akkora felfedezés.)

A pénznek a csodatévő vagy isteni hatalmáról szóló marxi-shakespearai gondolatokat Derrida is feleleveníti (a goetheit nem). Eszerint a pénz a gyengét erőssé, a csúnyát széppé, a butát okossá, a gyávát bátorrá, a hitványt derékká tudja tenni. De ez csak addig tart így, amíg keveseknek lehet sok pénzük, sokaknak pedig nagyon kevés. Ha az általános jólét szintje emelkedik - mikroökonómiai nyelven szólva - csökken a pénz határhaszna, és ezzel egyúttal a varázsereje is.

A marxi pénzmeghatározás problémája az, hogy a pénzt csak a szűk gazdasági

alrendszerből akarja levezetni. A "láthatatlan kéz", mert láthatatlan, még nem biztos, hogy nem létezik. A szabad versenyt felváltja a tisztességes verseny, miközben az előbbi egy szélső alessé válik. A pénz újraelosztása végül is terv szerint történik, amitől nincs messze az elidegenedést megszüntető személyre szóló gondoskodás, amely a pénz szerepét eljelentékteleníti. A pénz átválthatósága határok közé van szorítva. Pénzért nem lehet hatalmat vásárolni, sem fegyveres, sem ideológiai, sőt sem gazdasági hatalmat, ha gazdasági hatalmon a gazdasági fejlődés irányának a meghatározását értjük, és nem azt, hogy néhány vállalati alkalmazottnak parancsolnak. A hatalmat sem lehet pénzre váltani, mert érvényesül a platóni tanítás, amit ma összeférhetetlenségnek is lehet nevezni; a közösségi tulajdon nem eladó.

4. Az ókori társadalom kérdése

A marxizmus és különösen a sztálini torzítása az ókori társadalmat - az ázsiai termelési módot nem számítva - eddig elsősorban mint rabszolgatartó társadalmat határozta meg. Ennél emelkedettebb szemlélethez juthatunk, ha az ókori társadalom mozgatórugóját az ezt megelőző korszak természeturalmának, természet-királyságának a legyőzésére, és az ember természet fölötti uralma megteremtésére irányuló törekvésnek fogjuk fel. Ezzel összefüggésben lehet említeni a királyságon túlmutató birodalmi jelleg megjelenését, ami az egész világ fölötti uralomra tör, és az írott erkölcsi parancsok és jogi törvények kidolgozását, amelyek az embert ember formájúvá tenni, és nem sajátos természeti dologként meghagyni hivatottak; az ókor legmaradandóbb tette a "hagyomány" - az emberi együttélés helyes szabályai - létrehozása és rögzítése volt. (Ezt itt már nem részletezem, mert erről az előző fejezetben már bővebben volt szó.) Nem eredeti gondolat, hogy az Ószövetség az egyiptomi, az Újszövetség a római rendszer elleni forradalomként is felfogható, ez pedig a természet-uralom ellenes tendenciába beilleszthető. A rabszolgaság és a nagy hagyomány együttes léte, az eszme és a valóság ellentmondását mutatja, és nem azt, amit a vulgáris marxizmus feltételez, hogy a maradandó hagyomány, a kulturális örökség a rabszolgaságra épülne.

5. A középkori társadalom kérdése

Itt jellegzetesen az a probléma vetődik fel, hogy maga Marx sem tudja a kisebb gazdasági egységek és a termelési szervezetek mellett a nagyobb, az átfogóbb és egyetemesebb társadalmi alakzatokat is magasabb szintű, de gazdasági szervezetekként felfogni. Faluról, városról, céhről, kereskedelemről, manufaktúráról beszél. Igaz, hogy pl. a céhet vezeti le a városból és nem fordítva, és ez nagyon helyes, de nem tudja a falvak és városok, ill. a kisebb termelési egységek nagyszámú együttesét magát is, mint egy egységes gazdasági szervezetet értelmezni. - Az átfogó és egyetemes gazdasági szervezeti forma az európai középkorban nem csak valamennyi számú falvat és várost magába foglaló földbirtok - bár ez is az -, nem is csak valamilyen királyság vagy fejedelemség, hanem maga a katolikus vallás és annak szervezete. A katolicizmus mint társadalmi-gazdasági alakulat egyrészt azt a funkciót tölti be, hogy a király (császár) fölötti hatalom lehetőségének tudatát biztosítsa, másrészt, hogy a vezetés és a mélyen lévő tömeg közötti kapcsolatot létrehozza és ápolja. És hogy Európát mint földrajzi egységet létrehozza. Azt, hogy Marx a vallás és az egyház gazdaságszervező szerepét nem értette igazán, az is bizonyítja, hogy egy helyen azt mondja, hogy az egyház inkább kész lenne 39 tételéből 38-at feladni, mint a földjének 1/38-át feláldozni. Az inkvizíció és az ellenforradalmiság története nem ezt bizonyítja. Az egyház a dogmáihoz való - erőszakos - ragaszkodásán keresztül tudhatta csak a földjei tulajdonát megtartani, érvényesíteni. A földtulajdonnal való rendelkezés nem egy külön alrendszer a dogmák hirdetéséhez és szankcionálásához képest. A vallási dogmák uralma egybeesik a földtulajdonnal.

A középkori termelési módot feudalizmusként és ezzel összefüggésben, mint jobbágmunkát szokták meghatározni. De Marx sem ad magyarázatot arra, hogy a jobbágyok miért szöknek el a földesúr elől a városba, vagyis, hogy mi a jobbágyság státuszának a lényege. Azért nincs magyarázata, mert ehhez szintén a vallás politikai gazdaságtani funkcióját kellene elismernie. A munka a Biblia szerint - az ismert mítoszok alapján - büntetés. A büntetés határozza meg, az apró szabadságok jelenléte mellett és ellenére, a munka politikai gazdaságtani helyzetét. (Aquinói Tamás még a zsidósággal való bánásmód alapelvét is a bűnük miatti örökös szolgaság értelmében fejti

ki.)

6. A kapitalizmusról

A Tőke kapitalizmus-meghatározása örökérvényű: az élőmunka és a felhalmozott termelési eszközök tulajdonosi szétválasztása. A kérdés az, hogy ezt milyen eszmei célszerűségnek feleltetjük meg. Nem biztos, hogy az ipari proletariátus (és a mezőgazdasági sem) pusztán csak áldozat. Az eredeti felhalmozás és az egyszerű ártermelés mechanizmusai ellentmondanak egymásnak, mert az előbbi figyelembe veszi a nem-gazdasági alrendszer szerepét, míg az utóbbi csak a gazdasági alrendszerből eredezteti a tőkét. A vulgarizált marxizmus azt a mozzanatot emelte ki, hogy a burzsoázia haladó volt a feudalizmus elleni harc (reneszánsz, reformáció, felvilágosodás, ipari forradalom) idején, de reakcióssá vált a munkásmozgalom irányában. A maga helyén ennek a szempontnak is megvan az érvénye. De felfoghatjuk a folyamatot úgy is, hogy a polgárság ugyanannak feladatnak a két oldalát végezte el. Egyrészt szembeszállt a hatalom zsarnokságával, majd a tömeg zsarnoksága ellen lépett fel. (La Boétie pl. nagyon szépen ír az önkéntes szolgaságról.) A nép szolgasága a zsarnokság tartópillére. Miért ne lehetne elképzelni azt, hogy a szabadság eszméjét felfelé, lefelé és oldalra egyaránt meg kell védeni, vagy ki kell vívni. Egy ilyen szemlélet lehetőségének az ötletét lestem el a neokonzervatív forradalom megfigyelésénél. A kádárista rendszer egyik alapeleme volt, hogy a többségnek, vagy a munkásoknak mindig igaza van. Holott minden kultúrált liberális (pl. Tocqueville) tudott a többség zsarnokságáról. - Ennek ellenére a kizsákmányolás elleni harc elve teljes mértékben érvényes, mert az indokolatlan büntetés bűn. De kizsákmányolni a tömeg is képes. Mandeville a saját korában helyesen ítélte meg a helyzetet, amikor a szükségletekre való termelés mellett a dolgoztatás újabb és újabb lehetőségeit kereste. Az alkohol, a kábítószer, a pornográfia politikai gazdaságtani irányítási eszköz; a demokráciára éretlen rétegnek a demokráciából való kirekesztésének az eszköze. Amikor Marx a vallást mint a nép ópiumát határozta meg, igaza volt, csak lehet, hogy a nép ezt részben megérdemelte, mert akadályozta saját felszabadítását.

A szabad versenyt mind a klasszikus szépirodalom, mind a marxista politikai gazdaságtan, de Hobbes is a barbárság állapotaként jellemzi. De ezt is lehet a

szocializmus felé tartó fejlődés szempontjából nézni: a szabad versenyben a polgárság saját csoportján belül vívja meg a szabadságharcát, a polgárság egymás ellenében próbálja meg a szabadságeszmét győzelemre vinni, és ebben kaphat segítséget "felülről" és "alulról" egyaránt. A technikai haladás azt a szerepet is betölti, hogy a "burzsoát" felemeli a "citoyen" szintjére, a gazdasági alrendszerből a politikai alrendszerbe (mint magasabb szintű gazdasági alrendszerbe). És így megint az Internethez jutunk; az Internet a citoyenné vált burzsoá technikai eszköze. Ilyen meghatározáshoz a posztmodern nem jut el, mert járatlan a marxizmusban.

7. A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmenetről

Ennek proletárdiktatúra, vagy munkáshatalom a neve. A liberális ideológia ezt a fogalmat ez időre teljesen szalonképtelenné tette, holott a nyugati rendszer ennek humánus célkitűzéseit folyamatosan érvényesítette - a keleti ideológia ellenében.

a) A legfontosabb a vezetés és a tömeg közötti kapcsolat kiépítése. Ha ez nem üres beszéd, ennek alapvető jelentősége van az emberséges társadalom megteremtése szempontjából, mert ettől "társadalmi" a társadalom, megszűnik a kirekesztettség politikai alapja. Jelenleg az előtérben lévő vezetőkre az elit szót használják, pedig ezt szégyellni kéne, mert a tömeg lenézését sugallja.

b) A nyugati rendszer főként a II. világháború után kiépítette a demokráciát. A demokrácia azért termelési viszony, amely a kapitalizmuson túlmutat, mert éppen a kizsákmányolás kategóriáját közömbösíti, a társadalmi rendelkezés lehetőségét teremti meg. (Már hivatkoztam Hellerre, McBridera, akik a kapitalizmust és a demokráciát nem tartják összeegyeztethetőnek, de a "kizsákmányolás megszüntetése" kifejezést nem tudják a szájukra venni.)

c) Érvényesülni kezd a tisztességes verseny elve, ahol a hatalom már folyamatos garanciát vállal a szabadságeszme általános érvényesüléséért, vagyis - a fentiek alapján - a burzsoázia felszabadul a kapitalizmus alól.

d) Elkezdődik a munkásosztály és ezzel együtt az osztálytársadalom megszüntetése. Ezt részletezem a következő fejezetben.

IV. A munkásosztály megszüntetésének fázisairól

Míg a keleti rendszer tartotta magát ahhoz a sztálini gondolathoz, hogy a munkásosztályt fenn kell tartani és csak a burzsoáziát kell megszüntetni, addig a nyugati társadalom jelentősen előrehaladt abban a folyamatban, amely a munkásosztály megszüntetéséhez fog vezetni, mert a munkásosztálynak hosszútávon saját megszüntetése az érdeke, és nem a béremelés vagy a munkásként való foglalkoztatás. Ez önmagában is a társadalom tudatos irányítását bizonyítja. A liberális közgazdaságtan a szükségletek jellegéről, az ágazati szerkezet minőségi alakulásáról semmilyen konkrétumot nem tud mondani. Ez számára az "exogén" változó. Az újbaldali közgazdaságtan közelebb állt e problémakör megragadásához, amennyiben megkülönböztetett hétköznapi és radikális szükségleteket. Ez utóbbi a társadalmi mobilitást elősegítő javakat jelenti. De ennél tovább kell menni. Minden ágazatról és terméksoportról meg lehet állapítani azt a szerepet, amelyet a társadalmi mobilitás szempontjából betölt, így kap a termék, az ágazat közvetlenül is politikai szerepet. Ez a marxi termelőeszköz-elmélet kiterjesztése, amennyiben - mint erről már volt szó -, tudatosan hozzák létre azokat a termékeket, amelyek az emberek közötti politikai és filozófiai viszonyokat meghatározzák. Az adott kor húzóágazata az adott kor politikai jellegének legfőbb ismérve - ettől politikai a jelenkori politikai gazdaságtan. A már említett hermeneutika alkalmazható úgy, mint amelynek a gazdasági jelenség politikai tartalmának a megfejtése a feladata. A tudás ez idő szerint a politika és a gazdaság e viszonyának a tudását jelenti. A liberalizmus a leggorombább ellentmondásba akkor keveredik, amikor a szabadság érvényesülésének a feltételét abban látja, hogy nem uralkodhat a biztos tudás, csak egymással egyenjogú vélemények létezhetnek (Tamás Gáspár Miklós), miközben a közgazdaságtudomány is már a tudást tartja a legfőbb gazdasági forrásnak (pl. Toffler), az előbbi az antik hagyománynak is ellentmond. De téved a posztmodern is, amikor az információval kapcsolatban a kommunikációra gondol, és nem arra, hogy a munkatevékenység súlypontja tolódott el ebbe az irányba.

A munkásosztály megszűnésének eddigi folyamatát hat középtávú szakaszra osztom, amelyet egy vagy néhány ismert szerző nevével és gazdaságpolitikai

súlypontokkal lehet jellemezni: Berstein korszak, Lenin-Taylor korszak, Heidegger-Keynes-Ford-Gramsi-Sztálin kora, a szűkebb értelmű jóléti állam (Erhard) ideje, a neokonzervatív forradalom (Reagen-Thatcher) időszaka és az Internet világa. (Rimler Judit pl. Drucker nyomán is foglalkozik a munkaszervezeti formák változásával, csak a politikát jobban rá kell illeszteni a gazdaságra. Kornai pedig a politikát egy középszintű nyugati irányzat nyomán csak a lakosság reagálásaként tudja a gazdasággal összefüggésbe hozni.)

1. Az elnyomorodás folyamatának megszüntetése.

A századforduló politikai gazdaságtani modelljét a Tökében leírt klasszikus kapitalizmus szerkezetével összehasonlítva Berstein lényeges elmozdulásokra mutat rá.

- a) Megszűnt a munkásosztály elnyomorodásának a folytatódása, az életszínvonal az elviselhetőség irányába mozdult el.
- b) Megállt a tőkekoncentráció, sok kisvállalkozás maradt életben, amely a gazdaság szerkezetének az egészére rányomta a bélyegét.
- c) Szabályozták a munkaidőt, figyelembe vették a szakszervezetek ilyen irányú és egyéb követeléseit.
- d) Létrejöttek a szociális rendszer alapvető részei, az egészségügyi ellátás; a nyugdíjrendszer, a népoktatás alapelemei.

Mindebből Berstein azt a következtetést vonja le, hogy proletárforradalomra nincs szükség, a munkásosztály reformmozgalmát kell a politikai rendszer részévé tenni.

Elárulta-e Berstein a forradalmat, ahogy azt Lenin állította? Szerintem végül is nem, pontosabban "csak" elméletileg árulta el, gyakorlatilag nem. Gyakorlatilag nem, mert az életszínvonal növekedése, a szociális ellátórendszer kiépítésének a megkezdése a munkásságnak a társadalmi bevonására vonatkozó bizonyíték; a reformista munkáspárt és a szakszervezetek beemelése a politikai rendszerbe és a munkaidő csökkentése a demokrácia révén a kizsákmányolás megszűnése felé való átmenet kezdeteként is értelmezhető; a kisvállalkozások jelenléte pedig a munkáslétből a polgári létbe való felemelkedés lehetőségét is valósággá teszi, és ez a proletariátus megszüntetése felé történő lépés. - Elméletileg nincs a helyzet magaslatán Berstein, mert nem ismeri fel,

hogy az általa bemutatott politikai gazdaságtani modell már nem kapitalizmus, hanem a kapitalizmus propagandáját megőrző forma, amely viszont már a kapitalizmusról a szocializmusra történő átmeneti korszak megjelenése. Megkezdődik az elmélet és a gyakorlat meg nem felelése. Berstein gyakorlatilag az átmenet ellen irányuló forradalmat tagadja, és nem a kapitalizmus elleni forradalmat, ami mellett Lenin kiáll! Lenin abban téved, hogy a forradalmat csak akkor tekinti győztesnek, amikor az uralkodó ideológia válik kapitalistából szocialistává, de összetéveszti az uralkodó ideológiát az uralkodó propagandával. Az egész modern nyugati rendszer alapvető ellentmondása az uralkodó ideológia és az uralkodó propaganda ellentmondása. Ezt a tájékoztatás akkori szintjén sem Lenin, sem Berstein nem tudhatta.

Ismert az a bolsevik elmélet, hogy a szocialista termelési viszonyok csak a forradalom után jönnek létre, szemben a kapitalista termelési viszonyokkal, melyek a feudalizmus viszonyai között már kialakulnak. Ez összefügg azzal, hogy csak az állami tulajdon (szűk állami) szintjén gondolkoznak, miközben még az államot is a felépítményben felejtik, és nem tudnak az ideológiai tulajdonról mint termelési viszonyról. ....

Kutatni kell, hogy az adott szakaszban, melyik a húzóágazat. Leegyszerűsítés lenne, ha pl. csak a szociálpolitikai ágazatra asszociálnánk. - A szakszervezeti rendszer, a munkaerő újratermelésének a szektora a keresett ágazat, amelyet így bevontak a termelés ellenőrzésébe, míg a kapitalizmus politikai gazdaságtana joggal beszélt arról, hogy a munkaerő újratermelése a termelésen kívül - a fogyasztásban - történik. - Szélső esetben maga egy osztályszervezet, tehát a forradalmi szervezet is egy gazdasági ágazattá válhat.

2. A monopolkapitalizmus és a munkásmozgalom.

Az is maradandó, ahogy Lenin a monopóliumot, mint a tőkekoncentráció magasabb fokát meghatározza. Igaza volt abban is, hogy a monopóliumok abban a korban a verseny kényszerítő erejének a hiányában a hatékonyság és az egyensúly szempontjából negatív irányban "fejlődtek". A nyugati rendszer a múlt század végétől elkezdte a monopóliumok megfegyelmezését; először törvényes feltételek megteremtésével, tehát állami segítséggel lép közbe (trösztellenes törvénykezés), majd az

állami beavatkozás a jövedelem átcsoportosításáig mélyül és megjelenik - Nyugaton csak részlegesen - az állami tulajdon. A monopóliumok negatív tendenciái visszaszorításának a tetőfokát a neokonzervatív forradalom azzal éri el, amikor a versenyt is kiterjeszti a lehetőségek határáig a monopóliumok szintjére.

A monopóliumok rehabilitálását végzi el Schumpeter, amikor arra helyezi a hangsúlyt, hogy a nagyvállalat is dolgozhat hatékonyan és tisztességesen, és a nagyüzem hatékonysági előnyöket is tud biztosítani, sőt ott halmozódik fel annyi tőke, amelyet a kutatásra s így a technikai fejlesztésre lehet fordítani. Ez a szemlélet is apologetikussá válhat (nem szükségképpen, de lehetőség szerint), amennyiben az üzemméret és a hatékonyság összefüggése koronként változik, például kisüzemek a struktúraváltás idején újra előnyhöz juthatnak, illetve a kutatás-fejlesztés le is válhat a szűkebb újratermelési szektorról és önálló ágazattá is alakulhat.

De mind a két közelítés adós azzal, hogy a nagyüzemet a politikai rendszerbe helyezze, mert szemléletükben végül is a nagyüzem, ugyanúgy mint a kisüzem, a gazdasági alrendszer része marad. Ezzel szemben szerintem a megfegyvelmezt nagyüzem, és esetenként a kisüzem is fölemelkedhet a politikai alrendszer szintjére; és így állami tulajdonná válik anélkül, hogy államosítanák, a politika demokratikus résztvevőjeként profitra orientálva is közszolgálati funkciót lát el. Az Internet egyik politikai gazdaságtani kísérőjelensége lehet a vállalatok államosítása helyett a vállalatok demokratizálása, a demokratikus politikai rendszerbe való beágyazottsága értelmében. Lenin a rossz monopóliumok politikai szerepét persze említi, mint amely az államok imperializmusát okoznák, de inkább arról volt szó, hogy az államok túrték egy darabig így a monopóliumokat, amikor késlekedtek a beavatkozással. Galbraith is még a vulgarizálásba szorult marxizmus szemléletét követi, amikor azt mondja, hogy ami jó a Generál Motorsnak, az jó az Egyesült Államoknak. Azt az elemet nem veszi figyelembe Galbraith, hogy az állam koronként változtatja azokat a vállalatait és ágazatait, amelyek korszak meghatározó jelleggel időről-időre a kedvenceivé válnak. - Lenin pedig nem ismeri fel, hogy a saját korának nagyvállalatai, maguk mint vállalati-üzemi szervezetek is munkásszervezetekké is válnak, - a munkásszervezet fogalma immár nem korlátozódik a munkásmozgalmi szervezetekre. Miközben a marxizmus az utópikus szocializmust

bírálja, nem veszi észre, hogy itt a munkásmozgalom és a gazdasági szervezet szintetizálási kísérleteiről van szó. - A politika jelen van a gazdasági alrendszerben.

Az adott kor húzóágazata minden bizonnyal a nagy szerves-összetételű szerkezetet képviselő vas-acél-kohászati és az ehhez kötődő bányászati-kitermelőipari vertikum. (Nagy propaganda-szerep jut a bányászoknak, akikkel majd Thatcher helyezkedik végérvényesen szembe, mert ellenükben viszi végig saját felszabadításukat.) - Itt kerül a látókörbe Taylor rendszere. (Rimler Judit jogosan helyezi ezt a fejlődés fővonalába.) Lenin kétségtelenül téved amikor a taylorizmust technikailag haladásnak, politikailag pedig kizsákmányolásnak minősíti. Mert a leninizmus üzemszervezési alkalmazása maga a taylorizmus. Taylor abból indul ki, hogy hogyan lehet áthidalni azt, hogy a munkások gyűlöljék főnökeiket. A munkafolyamat technológiai szabályozása a munkásnak a vállalat ügyeibe való bevonásának az eszköze, a bérezésnek a technológiához való kapcsolása válasz arra a marxi kritikára, hogy a munkás munkájával csak a tőkés rendelkezik. - Így Taylor egyszermind az utópikus szocialisták örököse, nemcsak a profitérdek hajtja, hanem felismeri a munkás és a főnök "közös" érdekét. - A taylorizmus eszmei üzenete még akkor is hat, amikor a fizikai munka már kizszorulóban van a termelésből, mert a szellemi munka megszervezése még inkább az egyén felé fordulást igényli. - Taylor jellegzetes útmutatása az "idomított gorillával" kapcsolatos. Azt mondja, hogy monoton, gépies, egyszerű fizikai munkára (amilyen pl. a lapátolás) ingerekre nemigen reagáló, ingerszegény, érzéketlen, gorombábban mondva tuskófejű embereket kell állítani, akik szellemi képességeiket tekintve nem többek idomított gorillánál. Ez közvetlen alkalmazása az üzemszervezésben a lenini politika azon alapvető fontosságú részének, amelyben az öntudatos munkások felszabadítását - a vezető pártot alkotó réteg vezetőhelyzetbe hozását állítja a középpontba, és a nem öntudatos munkások kérdését háttérbe helyezi. Az "idomított gorilla" elve a munkásosztály öntudatos részének a felszabadítása az ilyen munka alól, ami a klasszikus kapitalizmus modelljében még nem érvényesül, többre érdemes emberek elkallódnak. (Rimler - Drucker ezt az elemet már nem említi.)

3. Az állami monopolkapitalizmus és a munkásmozgalom

Ahogy a monopóliumok esetében a vállalat egyesült a munkásmozgalommal, az állami monopólium idején az államban szervesül a vállalat, magával emelve a munkásmozgalmat, amint a Római Birodalomba szervesült a katolikus vallás. A három szint: állam, vállalat, mozgalom állami szinten egybeesik. Ez az, amit Lenin és Kautsky előre jelzett: az állam egy iroda-gyárrá vált. A munkások számára ez annyiban is az előrelépés érzetét kelthette, amennyiben a vállalatinál magasabb szintű vezetőséghez gondolhatta közelebb magát, és az országos vezetésben a vállalati főnökséggel szemben szövetségest remélhetett. És haladásként érződhetett az is, hogy a munkások elvileg nemcsak egy vállalaton belül, hanem - intézményesen - országos szinten, mint országos méretű vállalati szinten szervezkedhettek. De jelen van ennél a modellnél a nemzeti korlát. Hayeknek igaza volt, hogy az állam gazdasági szerepvállalásának a növekedése a nacionalizmus feléléküléséhez vezet. (Út a szolgasághoz.) A nemzetközi méretű egyesülés és egyesítés nem lehet ennek az extrapolálása, ez csak a munkáslét megszüntetésével válhat valóra, ennek ellenkezője lenne a szolovjovi Antikrisztus.

Ha az állam a vállalat, akkor a lakosság már eleve a vállalathoz tartozik; megszűnik a munkaerő áru jellege és ez együtt járt a foglalkoztatás felfutásával, és noha a későbbi korszakokban megint nő a munkanélküliség, ez már nem jelenti a létbizonytalanságba való visszaesést. A foglalkoztatás nem azonos a létbiztonsággal, csak az eredetük közös, Sztálin csak a foglalkoztatásig jut el; az állami monopólium a létbiztonság megteremtője, ami a munkaerő-áru megszűnésének a kritériuma.

A közgazdászok ismerik Keynes-t, de nem ismerik Heideggert; a filozófusok ismerik Heideggert, de nem ismerik Keynes-t, pedig itt is különösen látszik, hogy a politikai gazdaságtan, a filozófia és a közgazdaságtan egyesítéséből táplálkozik. Keynes a foglalkoztatást elősegítő mechanizmusokat elemzi, nem magyarázza meg, hogy miért érzi úgy, hogy a foglalkoztatás elősegítése fontos. A politikai gazdaságtani iránymutatás Heidegger filozófiai szövegei mögé van bújtatva, miközben Heidegger valószínűleg maga sincs tisztában azzal, hogy politikai gazdaságtant művel. Heidegger legfőbb politikai gazdaságtani mondanivalója: a gondoskodás rendjének a kialakítása. Nem tisztázza pontosan, hogy kinek kiről kell gondoskodnia - itt lép be Keynes - , ahol az kiderül, hogy az államnak, a vállalatnak, a társadalmi szervezeteknek, az egyénnek

egyaránt részt kell vennie a gondoskodásban; ez is, és a létkategóriák (ontológia, világban-bennelét stb.) használata az állami és az egyéni létbiztonságra irányul. A gondoskodó állam heideggeri szellemű kategória. Heidegger a görög filozófia állami létbiztonságra vonatkozó bölcséletét terjeszti ki a társadalom egészének a létkérdésére, de eközben - elméletileg helytelenül - a biztonságért cserébe kész lemondani a szabadságról. Pedig, ha az állam vállalat, akkor legalább az állami vezetésnek szabadnak kellene lennie - Fordnál és a fordizmusban ez jelen van. Heidegger továbbá a hallgatás filozófiájával öntudatlanul megalapozza a rádiózás politikai gazdaságtanát és politikai szociológiáját. A rádiózás varázsa abban állt, hogy az országos vezető közvetlenül szólhatott az egyes emberhez és nemcsak a vállalati kispfőnökök közvetítése révén, és a hallgató az ország ügyeibe is jobb betekintést nyerhetett, mintha csak az újságra lett volna utalva.

... A kor húzóágazatává az autóipar és az ezzel összefüggő közúti közlekedési infrastruktúra vált. Az autó és az autópálya biztosítja azt, hogy a gondoskodás ne csak a rádió hangja biztosítsa, hanem az anyagi javak országos távolsági szinten történő mozgatása is. A vasút ehhez nem elég, mert nem elég rugalmas. Az országos szintű kommunikációs és anyagi összeköttetés, a távolsági anyag- és személymozgatás, ami az állami monopólium ágazati oldalról való sajátosságát megadja. Sztálin jellegzetes módon csak iparosításról beszél és ezzel gazdaságilag és politikailag is lemarad. Az itt tárgyalt ágazati tartalomnak is megvan az üzemben belüli szervezeti leágazása. Ez a fordizmus, amelyet például Gramsci elég jól elemzett.

A fordizmus a taylorizmus folytatása, (Gramsci ezt a kettőt nem választja el pontosan, és néhány technikai és politikai elem tárgyalásával is adós marad, de egyes vonatkozásokat maradandóan tárgyal.)

- a) A fordizmus nem véletlenül az autóiparban jelent meg, és nem a taylori nehéziparban, mert a termék nemcsak a használatot, hanem a saját maga előállításának a módját is meghatározza.
- b) Itt jelenik meg a futószalag (ez nincs meg se Gramscinál, se Druckernél), ami a taylori módon dolgozó munkásokat összeköti, és a vállalatot állami vállalattá teszi.
- c) A piac felfutása stabilizálja a foglalkoztatást.

d) A dolgozók ellenőrzését kiterjeszti az üzem kapuin túlra - ellenőrzik a foglalkoztatott családi életét, életmódját, tiltják a kicsapongást, az italozást. Ez a részben antidemokratikusnak tűnő eljárás Heideggerrel egybecsengően a biztonság és szabadság dilemmáját érinti, a biztonság javára.

e) Magas fizetést kapnak a dolgozók bizonyos kategóriái. Ez nem magától értetődő, mert például Mandeville idején a nagyobb bér lustaságra ösztönzött. A fordizmus magas bére a munkáslétből való felszabadulás ígérletét hordozza.

4. A jóléti állam politikai gazdaságtanáról

....A liberális ideológiai diktatúra elég nagy összevisszaságot hagyott maga után a gazdasági alrendszerek és osztálykategóriák (antikommunista propaganda) összefüggéseinek, viszonyrendszerének a tekintetében. Itt rendet kell csinálni. Az összehasonlító közgazdaságtan és Heller posztmodern demokratizmusa foglalkozik az alrendszerekkel, de nem elég bátor ezeket az osztálykategóriákkal összefüggésbe hozni. A posztmodern heideggerianizmus és nyelvfilozófia szintén nem elég karakán és tájékozott ahhoz, hogy a létfogalmat osztály-, állam-, vagy társadalmi-alakulati fogalomná pontosítsa. A szűkebb munkásmozgalom állami-társadalmi szintű gazdaságirányítási modellt képviselt, de olyan hierarchiát, amely nem számol a viszonylag önálló alrendszerekkel (ez a totalitarizmus). A liberalizmus megkülönbözteti a gazdasági és a politikai alrendszert, de ezeket nemcsak önállóknak, hanem függetleneknek tekinti, a gazdaságot a gazdasági alrendszerre korlátozza, és amint Fukuyama kimondja, a politikai alrendszert nem tartja gazdasági meghatározottságúnak. A liberalizmus nem veszi észre azt sem, hogy a gazdasági alrendszert piaci rendszernek nevezik, és nem árutermelésnek - éppen ez az ami a gazdasági alrendszert a gazdasági rendszertől mint olyantól megkülönbözteti. Továbbá, amint arról már volt szó, a liberalizmus nem vizsgálja a harmadiknak tekintett vallási-kulturális-osztálypárti alrendszer társadalmi-gazdasági szerepét. Megállapíthatunk egy a hierarchiában legalul, a piaci alrendszer alatti negyedik alrendszert is (erről eddig nem volt szó), amely a proletariátus megmaradt része, a hajléktalanok, a perifériára szorultak kategóriájának az elhelyezésére szolgál. - Az alrendszerek és az osztályfogalom egyesítését úgy

végezhetjük el, ha az önálló, de nem független alrendszereknek ezt a négyes hierarchiáját egy egységes szervezeti rend alkotórészeinek az együtteseként fogjuk fel. A vallási-kulturális, a politikai-demokratikus, a piaci-gazdasági és a deprivált-proletár alrendszerek egységes irányítás alatt lévő társadalomszerveződési alakulat egymáshoz tartozó és önálló részei. Ez már nem osztálytársadalom, mert egy - volt - osztály dinamikus hierarchikus közösségi utód-szerveződése. Ezzel áll szemben a totalitáriusan-diktatórikusan szervezett alrendszer nélküli osztály- vagy államalakulat. Ez utóbbinál az állam vállalat, az előbbinél az állam gazdasági szervezet, de nem vállalat; előrevetíti a gyáripár megszűnését, a közvetlenül társadalmilag szervezett termelést, és meghatározó szerepe a legfelső alrendszernek van.

A demokratikus elemet figyelembe vevő és az azt elhagyó osztályszervezetek együttes jelenléte, ellentétes együttműködése az, amelyet végül is vegyesgazdaságnak lehet minősíteni, és amit osztálybékének is neveztek. Ez a jóléti állam politikai gazdaságtani alapszerkezete. A szociális piacgazdaság csak a két osztálykategórián belüli alrendszer, illetve jelleg-meghatározás összekapcsolása. Erhard, a jóléti állam kiépítésének nagy ideológusa majdnem az összes a szocializmus politikai gazdaságtanában és a volt szocialista gazdaságpolitikai propagandában használt elemet átvette a rendszerébe, kivéve a tervezést és az ágazati szemléletet. Erhard szükségesnek tartja az örökölt osztálytársadalom megszüntetését, az életszínvonal növelését, a növekedést, az arányosságot stb. Úgy határozza meg a szociális piacgazdaságot, mint ahol az árak csökkennek, a bérek pedig nőnek! A tervezést viszont hajthatatlanul elutasítja és helyébe a piacgazdaságot teszi, de nekünk tudnunk kell, hogy ez a magasabb alrendszerek figyelembevételével történik. A piac befolyásolásáról nem mond le, de azt piacokonform makroökonómiai eszközökkel képzelel el. Alapvető jelentőségűnek tartja a monopóliumellenes intézkedéseket, és a szakmai csoportosulásoknak a piacra való belépést akadályozó törekvéseinek a megfékezését (pl. a kiskereskedők szakmai fórumuk engedélyéhez akarták kötni az új vállalkozók megjelenését). Ezt általában csak gazdasági jogi megfontolásként szokták értelmezni, holott itt a gyökerénél fogta meg azt a mechanizmust, amelyen a fasizmus és egyszersmind a sztálinizmus nyugodott: a gazdasági versenyt az osztályharc eszközeivel folytatni, a versenyt tisztességtelen

eszközökkel vívni. - Ez is azt mutatja, hogy a gazdasági alrendszerben politikai és erkölcsi elvek érvényesülnek, miközben a gazdasági-technikai összefüggések nem csorbulnak. -

... A jóléti állam korszakát ágazati szempontból úgy is szokták értelmezni, mint ahol az ipar és a mezőgazdaság rovására jelentősen megnő a szolgáltató szektor vagy terciér szektor szerepe, és ez a társadalmi mobilitás bizonyítéka (Rimler). De a terciér szektort nem helyes valami külön szolgáltató ágazatnak tartani, inkább arról van szó, hogy a hagyományos iparágakat szolgálják ki, csak egy magasabb szintről. Ez az ágazati bontás, ipar, mezőgazdaság, terciér szektor, nem elég finom ahhoz, hogy a jóléti állam politikai gazdaságtanát megértsük a munkásokhoz való viszonya szempontjából.

A jóléti állam politikai gazdaságtani stratégiája nem a munkahelyi mobilitásra, hanem a munkások életszínvonalának a középosztályi életszínvonal szintjére való emelésére irányul, mert a munkáshatalom nem a munkásszervezetek hatalma. Ezzel az életszínvonal-politikával szemben a szűken vett jóléti állam húszéves gazdaságtörténeti korszaka világtörténelmi feladatot valósít meg, mert megalapozza és előrevetíti az emberi nyomor megszüntetését, illetve a megszüntetés lehetőségét. Nem oldja meg azonban még a munka felszabadításának a kérdését - az a neokonzervatív korszak problémája. Téves a korabeli liberális-marxizmusnak az az értékelése, hogy a fogyasztás bővítése csupán a vállalati profit növelésének a célját szolgálja, hacsak azt nem tekintjük tőkés haszonnak, hogy megtörik a szakszervezet és a szociáldemokrácia konzervativizmusát; ha jól él a munkás, akkor nem él elég jól a szakszervezeti vezető.

... A jóléti állam jellegzetes termékcsoportjai a munkaerő újatermelésének, a háztartásnak a felszabadítására irányulnak. Előretör a háztartási elektronika; az elektromos hűtőgép és az ezt alátámasztó hűtőipar, a mosógép, a porszívó, a konyhagép a nő felszabadításának eszméjét valósággá változtatja; a szórakoztató elektronika felszabadítja a munkásmozgalomban olyan nagy szerepet játszó szabadidőt, ekkor válik tömegtermékké a személyautó, amely a család számára a távolságot rövidíti le; a színes televízió már nemcsak a közösség hangját közvetíti, mint a rádió, hanem betekintést is enged a világ dolgaiba, miközben a szabad családokat egyben össze is fogja - az individualizmus és a közösségiség egységét teremti meg (a televíziózás politikai

szociológiájának filozófiáját jól foglalja össze M. Fürst); - a család szocializálása kiteljesedik a női foglalkoztatás általánossá tételével. A liberalizmus semmit sem tud kezdeni a termékcsoportok ilyen politikai gazdasági és szociológiai meghatározottságával. Látható, hogy az ilyen szükségletek "szubjektivitásának" "objektív" törvényei vannak.

... A munka felszabadítása még nem megy végbe, de elviselhetőbbek a munkakörülmények, itt is elsősorban az elektromosítás (villamosítás) kiterjesztésével. A jólét ilyen jellegű általános kiterjesztésének a bázisa az olcsó energia, ennek a forrása pedig a kőolaj. A korszak egészére jellemző általános húzóágazat az olajszektor. Az olaj legalább három fő területnek jelenti a meghatározó bázisát: az elektromos és fűtő energia területén - ez a szénbányászatot és így a leginkább proletárnak maradt bányászokat helyezi árnyékba -, az autó működtetése területén és a műanyagipar területén, amely a szintén proletár vas-acélipart korlátozza. A szűkebben vett jóléti állam gazdaságtörténeti korszakát - szemben a századforduló szénkorszakával - olajkorszakként jellemezhetjük. Az olaj nem egyszerűen egy nyersanyagforrás vagy energiahordozó, hanem stratégiai cikk. Ha az olajra gondolunk, a tömeges jólét kezdeti korszakára, de egyben a társadalmi pangásra is gondolunk.

5. A neokonzervatív forradalom politikai gazdaságtanáról

A neokonzervatív forradalom által közvetített szerkezetváltásra való áttérés ideológiai szempontból sem volt zökkenőmentes. Nem magától értetődő, hogy a lét és a jó azonos. A jólét és a lét jósága nem azonos. A hatvanas évek újbaloldali mozgalma visszatekintve azt az üzenetet hordozta, hogy ha a lét és a jószág szembekerül egymással, az a lét fennmaradását veszélyezteti. Hiába élek viszonylag jó anyagi feltételek között, a teljesség nem valósul meg, ha nincs öröm vagy sikerélmény, sőt az örömezés bizonyos szintje nélkül egyáltalán nem lehet élni. Ezért az "örömtelen gazdaság" gondolata elég korlátozott hatókörű, Hayek is téved abban, hogy az emberek megelégszenek azzal, hogy meg tudnak élni, hacsak ez maga nem örömforrás is. Itt is inkább Rimler Judit pártjára álllok, amikor a munka örömeinek a tartalmát kutatja. Az újbaloldal legfontosabb politikai gazdaságtani hagyatéka a már említett különbségtétel a mindennapi és a radikális

szükségletek között, ez utóbbi éppen az öröm iránti igényt fejezi ki. Heidegger sem tudja ezt a kérdést jól kezelni. A világban-benne-létről beszél, ez önmagában sem elfogadható kompromisszum a biztonság és a szabadság között a szabadság rovására, mert a "bennelét" a léttel, a lét biztonságával is szembekerül, mivel a lét csak önmagával lehet azonos, a részeivel nem, a lét határáig fel kell tudni emelkedni. Ingmar Bergman művészi üzenetének is ez lehet a lényege: a gondolkodásban megnyilvánuló felelősségtudat a jóléti államban érzéketlenséggel párosul, nem tudja az ember nem mindennapi igényeit felismerni és kielégíteni. A jóléti állam nem képes a munkában való felemelkedést, a munka felszabadítását biztosítani, csak a háztartásban, ott is csak részlegesen. Ennek ellenére szükséges a másként gondolkodókkal szemben is a másként gondolkodás, mert a hatalmat is fel kell szabadítani a saját és a tömeg zsarnoksága alól. - A lét és az állam fogalma azonos; annyiban különbözik, amennyiben az állam nem csak jogi kategória.

A neokonzervatív forradalom megszünteti a vegyesgazdaságot, létrehozza az egysége ideológiai irányítással vezetett társadalmi-gazdasági rendszert, amelynek a megvalósítását azonban a gazdasági alrendszerben történő rendrakással kezdi meg, ami a mégoly szocialista tartalmat is a helyesen alkalmazott liberalizmussal egybeesővé - de nem azonossá - teszi. Thatchernél Erhardhoz hasonlóan sok szocialista politikai gazdaságtani elem található meg, például az osztályok helyzetére vonatkozóan, miközben a liberalizmus és a kapitalizmus, illetve a kapitalizmus és a nyugati rendszer azonosítása a propagandában ekkor éri el tetőfokát. A liberalizmus akkor követi el a legnagyobb hibát, amikor azt hiszi, hogy a szerkezetváltás az ő eszméjének a következménye, pedig a liberalizmus inkább a következmény vagy kísérő jelenség. Ennek a korszaknak a legfőbb ellentmondása az elmélet és a gyakorlat végsőkéig feszített meg nem felelése; a liberalizmus igazolódhatott addig, amíg a "teremtő rombolás" feladatait kellett elvégezni, de amikor az újabb felemelkedő szakasz megalapozása van napirenden, akkor már "pragmatikus" okokból is idejét múlttá válik.

A neokonzervatív forradalom politikai gazdaságtani stratégiája a munkásosztálynak mint munkásszervezetnek a megszüntetése, és ezzel összekapcsolva a munka tömeges felszabadítása feltételeinek megteremtése. A liberalizmus úgy értelmezte a neokonzervatív gazdaságpolitikai propagandát, mintha az kizárólag a piacgazdaság

megszilárdítására és az állami beavatkozás visszaszorítására, és így a kapitalizmus stabilizálására irányult volna, holott a gazdasági alrendszer keretein belül maradván is sokkal összetettebb gazdaságpolitikai propaganda jutott érvényre. A neokonzervatív forradalomnak legalább hat meghatározó jelentőségű gazdaságpolitikai jelszava volt:

- a) a piac megerősítése, az állami beavatkozás visszaszorítása, a monetarizmus érvényre-juttatása,
- b) a munkásszervezetek gazdasági szerepének a korlátozása,
- c) az olajsokk,
- d) a számítástechnika-mikroelektronika előretörése (ez nem tévesztendő össze az Internettel),
- e) a csillagháborús (SDI) program megvalósítása, az űrtechnika fejlesztése,
- f) az AIDS terjedésének a fenyegetése.

A liberalizmus ebből csak a piacot és a munkásellenességet hallotta meg, és ezt is csak a kapitalizmus szemszögéből értelmezte; már utaltam a liberalizmus egyik legszégyenletesebb ellentmondására, hogy miközben a számítástechnika fejlesztése a tudást helyezi a középpontba, addig a liberalizmus a szabadság feltételeként a tudás hatalmának a tagadását és csak a vélekedés szerepét fogadja el. A fenti témáról már írtam a Fordulat két számában 1994-ben és 1995-ben és az Eszmélet 25. Számában.

a) A piac kérdését legalább annyira lehet a szocializmus politikai gazdaságtana alapján tárgyalni, mint a kapitalizmus politikai gazdaságtana alapján.

- A liberalizmus abból indul ki, hogy csak az általános játékszabályokat, a jogi és a közgazdasági magatartási szabályokat kell figyelni, a tartalmi tevékenységet mint magánügyet nem kell ellenőrizni. Azt felejtik el, hogy a puszta törvények érvényesítése sem valósítható meg anélkül, hogy a tartalmi tevékenységet ne ellenőriznék, sőt ne irányítanák.

- A liberalizmus az önállóságot az irányítás hiányával azonosítja, mert olyan helyzetet tételez fel, hogy az adott környezeti feltételek között az egyén vagy a vállalat, a racionalitás szabályait figyelembe véve, mindenfajta felsőbb beavatkozás nélkül dönt. Nem tud arról, hogy a környezeti feltételek maguk is tudatos irányítás eredményei, és

arról sem, hogy a racionalitás eszméjének a folyamatos érvényesítése is egy eszme végrehajtása. Az, hogy a fogyasztó a király, még nem jelenti azt, hogy önkényeskedhet.

- A piaci versenyt olyan nagyvállalatokra terjesztették ki, ami korábban elképzelhetetlen volt: kommunális és közlekedési, hírközlési (stb.) nagyvállalatokra. Így tehát a piacositás jelentette a tényleges államosítás felé való elmozdulást és az egyenlőséget.

- Az állami beavatkozás visszaszorítása, és pusztán a jog alkalmazására történő korlátozása is önmagában szerkezet-átalakító hatású lehet - minden egyéb intervenció nélkül is, mert megvédi a haladó ágazatot a fejlődni nem tudó szektor tisztességtelen versenyétől.

- A monetarizmus eszköztárát nem helyes elvont tételgyűjteményként felfogni. A kamatlábemelés, az infláció letörése, a kiszorítási hatás érvényesítése, az állami kiadások - nagyon is célzott irányú - csökkentése, az adócsökkentés, az adott korszakban egy pontosan meghatározott struktúraátalakítási programnak volt alárendelve. A racionalitás hangoztatói elfelejtették megkérdezni, hogy mi volt a racionális abban, hogy miközben csökkentették az adókat, nagymértékűre nőtt az USA költségvetési hiánya. - Egyszóval, a monetarizmus nem állítható szembe a tervezés eszméjével. Nem a monetarizmussal vitatkozom, hanem a monetarizmus liberális leegyszerűsítésével.

- Az a fontos tétel, hogy a fogyasztó a király, éppenhogy inkább a szocializmus politikai gazdaságtanának az érvényét tükrözi, mint a kapitalizmusét. Mert a munkaértékelmélet érvénye, a költségnek a termelésben és az értékesítésben való uralma fejezi ki a termelőnek az uralmát a fogyasztó felett, és éppén ez a kapitalizmus. Az osztályviszonyok szemléletét az üzemből ki kell terjeszteni a piacra, az eladó - vevő viszonylatára, a kereslet - kínálat helyzete egyben politikai viszonyná is válik. Ha valóban a vevő a király, az az új világ elérézését bizonyítja. (Szabó Katalin, amikor a tömegtermelés differenciálódásáról beszél, lényegében szintén az előbbieket egyik ilyen jelenséget tárgyalja.) A munkaértékelmélet az átlagot állítja a középpontba, a mikroökonómia a határt. Ez is egyúttal politikai viszony, mert az előbbi a termelő kiszolgáltatottságát, az utóbbi a teljesítmény szerinti értékelést fejezi ki. Amikor a

mikroökonómia nagy teret szentel a nem tökéletes versenynek, a termelő létbiztonságát, a társadalomba való betagozódását érzékelteti.

b) A munkásszervezetek visszaszorításának az a tartalma, hogy a gazdasági szervezeteknek megszüntessék azt a jellegét, hogy azok egyben munkásszervezetek is. De ez nem a tőkés forma felé való visszalépést jelenti, hanem inkább azt, hogy a vállalatok általában is - tendenciaszerűen - szolgáltató szervezetekké válnak. Thatcher tehát a bányászokkal szembekezdve úgy küzdött a haladás-ellenességük ellen, hogy közben a munkáslétükből való felszabadulásuk felé mutatta nekik az utat. Nem az adott ágazat, hanem az adott technológia ellen lépett fel. Paradox módon így Thatchert a kor nagy munkásvezérének lehet tekinteni.

c) Az olajárrobbanást a liberalizmus úgy állítja be, mint exogén tényezőt, amelyhez alkalmazkodni kell, de amelynek a vizsgálata tudományon kívüli kérdés lenne. Holott egy ilyen korszak-meghatározó gazdaság- és társadalomtörténeti jelenséget nem lehet nem bevonni a politikai gazdaságtan és a filozófia látókörébe. Az olajsokk csak tudatos (tervezett) politikai gazdaságtani stratégiai irányzat érvényesülése lehetett, amelynek során megszűnik az olajkorszak, az olajszektorok mint húzóágazatok a kora, ezzel együtt megszűnik az államilag favorizált autóipar és az ehhez kapcsolódó vertikumok, az olajra (földgázra) épülő ágazatok (energia, vegyipar) egyes szektorainak a vezető szerepe is. Az olajárrobbanás (több ütemével) az olyan ágazatok előretöréséhez vezetett, amelyek a munka szempontjából nagyobb örömet nyújtanak, nagyobb takarékoságot tudnak megvalósítani, és amelyek megszüntetik az élősdiséget miközben a munka felszabadításában is előrelépnek.

Az olaj (és a földgáz) árának drasztikus és hirtelen megnövelése nem tudott volna semmilyen szerkezetváltást létrehozni, ha ez az áremelkedés továbbhárítható lett volna és nem biztosította volna az árarányok megváltoztatását. Az olajválság tehát gazdaságirányítási eszköz volt, amely meghatározott politikai cél érdekében szerkezetváltozást vezetett be; a lumpenizálódást a munkásság megszüntetése felé való újabb elmozdulással cserélte fel. Látható, hogy a makroökonómiai és a monetáris eszközök mellett politikai gazdaságtani irányítási eszközök is léteznek. A termelési módot politikai célból is meg lehet változtatni, nem pusztán az anyagi szükségletek

okán.

d) A számítástechnika - mikroelektronika jóval az Internet középpontba kerülése előtt, az egész neokonzervatív forradalom kibontakozásával együtt már a gazdaságpolitikai propaganda egyik súlypontját képezte, csak a liberalizmus ezt nem tudta kezelni, a nem liberális közgazdaságtan (pl. Toffler) igen. Hangsúlyozni kell, hogy az Internet programja különbözik a számítástechnikai-mikroelektronikai programtól. Az információ azért kerül a középpontba, mert terméket tud létrehozni anélkül, hogy hosszas végrehajtási folyamat kezdődne az információ kiadása után; a parancs és a végrehajtás kettőssége, szétválása oldódik fel. A számítástechnika-mikroelektronika nem azért vált húzóágazattá, mert valami sajátos fogyasztási szükségletet fedeztek volna fel benne, nem azért mert ne lett volna szükség továbbra is az olyan hagyományos ágazatok termékeire, mint a mezőgazdaság, a kistermelő- és feldolgozóipar vagy az autógyártás és a háztartási elektronika, hanem azért mert technológiai váltást idéz elő az összes ágazatban. A számítástechnika-mikroelektronika lehetővé teszi a munkásság tömeges méretű kiváltását attól a munkától, amely alól való felszabadulás az osztálytársadalom megszüntetésének a feltétele. Ezen keresztül szűnik meg végső soron a gyáripar, és válnak a gazdasági egységek szolgáltató szervezetekké, a megszűnt munkásosztály mozgalmi szervezeteivé.

A számítástechnika-mikroelektronika három fő területen hoz létre technológiai-váltást. Az automatizáció terén - ez a fizikai és szellemi segédmunka felszabadítása. A kommunikáció terén - ez az Internet kérdésköre - az újratermelés társadalmasításának az előrehaladása (nem megoldása). És harmadrészt a nyilvántartás terén. Hayeknek az az egyik fő érve a szocializmus ellen, hogy lehetetlenség az újratermelési folyamat egészét néhány hivatal révén átfogni, mert a sok millió adat nyilvántartása néhány ember fejében lehetetlen (Végzetes önhittség). Ha ezt mégis megpróbálják, az az orwelli vízió megvalósulását jelenti. Ezért van szükség a hayeki liberalizmus értelmében arra, hogy decentralizáltabban egy-egy ember csak egyféle szakmával foglalkozzon, mert abban lehet szakértelemre szert tenni. - Nos a számítástechnika valóban nem tudja a termelés társadalmasítását megoldani, mert az nemcsak információ kérdése, de a hayeki érv mégis elesik, mert a számítástechnika képes a

korábban elképzelhetetlen mennyiségű információt tárolni és kezelni, így a szocializmus ilyen szempontból már nem támadható.

A harmincas évek Szovjetuniójában egyebek között a kibernetikát is, a számítástechnika egyik alaptudományát, burzsoá tudománynak minősítették. Ennek nyilvánvalóan az volt az oka, hogy a munkásosztályt mint osztályt fenntartani akarták, és nem megszüntetni. De a liberalizmus is rokonságot mutat az ilyen felfogással, amennyiben a számítástechnika előretörését a piac eredményének tekinti, és nem az osztályviszonyok kezelésének. Így az informatikát bátran nevezhetjük egyfajta szocialista tudománynak. ...

e) A neokonzervatív gazdaságpolitika űrtechnikára vonatkozó része nem csupán szűk haditechnikai vonatkozású volt. Az űrtechnika az, amely az információt mint titkot meg tudja szüntetni, és a gazdasági ágazatokat világméretben is egységes rendben képes működtetni. Az űrtechnika a társadalmilag szervezett termelés letéteményese; a politikai szempontból szükségletként megjelenő termelés, az ideológiai tulajdon megvalósításának a képessége. Az űrtechnika viszont annyira nem játszik szerepet a jelenlegi gazdaságpolitikai propagandában, hogy erről nemigen lehet többet mondani. A lényeg az, hogy az a legfelső alrendszer szervezésének az elve, és így nagyon messze van attól, amit kapitalizmusnak nevezünk.

f) Az AIDS problémájához a liberalizmus úgy viszonyul, mint adottsághoz, amellyel szemben a rendelkezésre álló eszközökkel fel kell venni a harcot. Ezzel szemben az AIDS kérdését úgyis fel lehet fogni, mint a neokonzervativizmus jogos támadását az ember elállatiasodásával, elbarbárosodásával szemben, a család szentségének a helyreállítása érdekében; annak érdekében, hogy az emberhez méltó jóról leválasszák az olyan élvezetet, ami az emberiség létét fenyegeti. A jóléti állam, csak a "jó" létre koncentrálva, elhanyagolta az erkölcsöket, és azokat több vonatkozásban még kapitalista szinten tartotta, ami bomlasztó hatású. Nem igaz hogy a "Rómeó és Júliá"-é az utolsó szó a családalapítás kérdésében. Természetesen a szabadságot a párválasztás terén sem lehet visszavenni, de a család létrehozásában meg kell, hogy kapja a megfelelő helyet az élő hagyomány és a gazdasági-politikai helyzet tudatos elismerése. Foucault nemrég magyarul megjelent ilyen tárgyú könyve is ebbe az irányba mutat.

6. Az Internet politikai gazdaságtanáról

Miután erről már több helyen említést tettem, csak nagyon röviden foglalom össze. Az Internet a gazdasági alrendszerrel szemben, már a szűkebb politikai alrendszer politikai gazdaságtani kérdéseit kezeli. Ez a "burzsoá" "citoyenné" változása: a termelés és fogyasztás folyamatok egyensúlyának és arányosságának a biztosítása, a termelők versengő együttműködése - itt a szolidaritáson van a hangsúly. Ez nem az állami tulajdon eredeti tartalmának a kifejeződése - ez az űrtechnikára tartozik -, de kétségtelenül egy nem államosított állami jellegű tulajdonforma megjelenése, amennyiben a demokratikus politikai rendszer gazdaságszervezeti funkcióját valósítja meg (demokratikus állami tulajdon). Jellegzetes, hogy az Internet a számítástechnika kommunikációs területét emeli ki. Itt háttérbe szorul az automatizáció továbbfejlesztésének a kérdése, ami végigviszi a munka felszabadítását; és nem esik szó a legfelső alrendszer szerepéről sem. Tréfásan szólva ez mintegy a "fejlett szocializmus" szintje, átmenet az alsó és a legfelső alrendszer társadalmasítása között. Ehhez a ponthoz kapcsolódóan az űrtechnika politikai gazdaságtanáról az említetteken kívül semmit sem tudok mondani, hacsak azt nem, hogy itt a feltételek feltételeinek a megteremtését kell kutatni.

Azt akartam bizonyítani, hogy a nyugati rendszer nem kapitalizmus, hanem szocializmus. Ehelyett amellett sikerülhetett talán néhány érvet felhozni, hogy a nyugati rendszer elmozdulás a kapitalizmustól a szocializmus irányába. Látható, hogy a marxizmus-leninizmus a nyugati rendszer alapján korrigálható és e korrigált elmélet szocializmuskritériumai a nyugati rendszerre alkalmazhatók: működik az élő hagyomány, a vállalatvezetők önkényes lépései korlátozottak, előrehaladt a munkásosztály megszüntetése és a politikai alrendszer tulajdonosi funkciója látható módon is működésbe lépett.

A tanulmányt Géring Zsuzsa, Szabó Miklós és Remák Edit gépelte, munkájukat köszönjük!

Irodalomjegyzék:

A marxizmus-leninizmus klasszikusai és az ókori görög filozófia szövegei

Fukuyama, F.: *A történelem vége és az utolsó ember.* (1994)

Derrida, J.: *Marx kísértetei.* (1995)

Heidegger, M.: *Lét és idő.* (1989)

Bernstein, E. : *A szocializmus előfeltételei....* (1989)

Gramsci, A. : *Filozófiai írások.*

Erhard, L. : *Jólétet mindenkinek.* (1993)

Thatcher, M. : *Nagy-Britannia átalakulása.* (Batthyány II. 1993)

Taylor, F. W.: *Üzemvezetés. A tudományos vezetés alapjai.* (1983)

Gervai P.: *Sztálin politikai rendszerelméletéről.* (kézirat)

Tamás G. M.: *Búcsú a baloldaltól.* (1989 Kritika 12.), *Cenzúra.* (Kritika 1994 1-2.)

Rimler J.: *Két forradalom előtt?* (Közh. Szle. 1996.3.), *Miért dolgozik az ember?.* (Közh. Szle. 1992.5.)

Szabó K.: *Testre szabott tömegtermelés.* (Társadalmi Szle. 1996.8-9.)

Kornai J.: *Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben.* (Köz. Szle. 1995.12, 1996.1.)

Heller Á.-Fehér F.: *Kelet-Európa dicsőséges forradalmi.* (1989)

Heller Á.: *A civilizáció globális válsága.* (Beszélő 1996.4.)

Nyíri K.: *Bölcsészettudományok az írásbeliség után.* (Világosság 1996. 6.)

Hayek, F. A.: *A végzetes önhittség.* (1992)

McBride, W.L.: *A demokrácia, az amerikai kultúra és a kelet-európai változások.* (Valóság 1996.4.)

Berend T. I.: *A századvég gazdasági válsága a válságteóriák ...* (Kritika 1996.1.)

Samuelson - Nordhaus: *Közgazdaságtan.* (1987)

Összehasonlító közgazdaságtan. (1995)

Fehér. M. I.: *A hermeneutika mint politikai filozófia.* (Valóság 1996.4.)

Heidegger és Lukács. (Utak és tévutak) (1991)

Forgács I. : *Neokonzervatív fordulat az Egyesült Államokban* (1987)